

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/ Issue 12 (Eylül/ September 2023), s. 774-796.
Geliş Tarihi-Received: 06.07.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 10.08.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1323875

Türkçenin Anlatım Gücü Atasözlerinde Türk Mitolojisindeki "Gök ve Yer" Kavramı Örneği

At the Proverbs of Expressive Power of Turkish the Example of the Concept of "Sky and Earth" in Turkish Mythology

Pınar ŞİMŞEK*

Öz

İnsanların düşünce, duygu ve isteklerini ifade ettikleri dil, aynı zamanda milletlerin kültür birikimlerini aktarmakta kullanılmaktadır. Dildeki anlatım zenginliğini, etkiyi, akıcılığı ve güzelliği artıran en önemli ve en başta gelen unsur atasözleri ve deyimlerdir. Her ulusun, toplumun milli değerlerini, kültürünü, karakterini ortaya koyan, binlerce yıllık geçmişinin birikimi olan yol gösterici ve öğüt verici özlü sözleri vardır. Tarihin en eski ve köklü milletlerinden olan Türklerin binlerce yıllık deneyimlerinden oluşmuş, büyük bir söz ve kültür hazinesi olan atasözleri Türkçenin gücünü ve zenginliğini yansıtır. Bu araştırma ile Türk dilinin ve kültürünün atasözleri yönünden zenginliğine ve anlam derinliğine vurgu yaparak, ifadelerde etkinlik, akıcılık ve anlam genişliği ile milli dil bilincinin artmasına, atasözlerinin her alanda daha sık kullanımına ve bu doğrultuda yapılacak çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır. Çalışmada betimsel tarama modeli kullanılarak öncelikle Türk kültürü, Türk mitolojisi, alanlarında yazılı kaynaklardan "gök ve yer" kavramı araştırılmış, daha sonra ilgili kaynaklardan, içinde "gök ve yer" sözcüklerinin yer aldığı atasözleri taranarak tespit edilmiştir. Tespit edilen atasözleri anlamsal olarak analiz edilip değerlendirilmiştir. Sonuç olarak "gök ve yer" kavramlarının Türkler nezdinde ayrı bir yeri ve önemi olduğu, binlerce yıllık tarihi geçmişten günümüze kadar bu iki sözcükten yararlanılarak yüzlerce anlam ve değer yüklenen atasözü oluşturulduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkçenin anlatım gücü, Türk mitolojisi, gök ve yer kavramı, atasözü.

Abstract

The language in which people express their thoughts, feelings and wishes is also used to convey the cultural accumulation of nations. Proverbs and idioms are the most important and foremost elements that increase the richness of expression, effect, fluency beauty and in the language. Every nation has guiding and advising aphorisms that reveal the national values, culture and character of the society and are the accumulation of thousands of years of history. Proverbs, which are formed from thousands of years of experience of the Turks, one of the oldest and most rooted nation in history, and are a great treasure of words and culture, reflect the power and richness of Turkish. By emphasizing the richness and depth of meaning of the Turkish language and culture in terms of proverbs with this research, it is aimed to contribute to the increase of national language awareness with efficiency, fluency and breadth of meaning in expressions, to the more frequent use of proverbs in every field and to the studies

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, e-posta: simsekp@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1205-4490.

to be carried out in this direction. In the study, using the descriptive scanning model, first of all, the concept of “sky and earth” was searched from the written sources in the fields of Turkish culture, Turkish mythology, and then the proverbs containing the words “sky and earth” were scanned and determined from the relevant sources. The determined proverbs were analyzed and evaluated semantically. As a result, it has been seen that the concepts of “sky and earth” have a special place and importance in the eyes of the Turks, and hundreds of proverbs have been created by using these two words from thousands of years of historical past to.

Keywords: Expressive power of Turkish, Turkish mythology, concept of sky and earth, proverb.

Giriş

Türkler “Gök ve Yer” kavramlarına birer sözcükten öte geniş anlam ve değer yüklemişler, Tanrılarını “Kök Tengri” (Gök Tanrı) diye ifade etmişlerdir. Türk mitolojisinde evren; gökyüzü, yerüstü ve yeraltı olarak üç bölüm olarak ifade edilmektedir. Türklerde “gök” kelimesinin geçtiği ilk yazılı ifadeler Türklerin “Türk” ismiyle kurdukları ilk devlet olan Göktürk Devletinin isminde ve Türklerin bilinen ilk yazılı belgelerinden olan Göktürk yazıtlarında geçmektedir. “Üze kök Tengri asra yağız yir kılındukta ikin ara kişi oğlu kılınmış” (Üstte mavi gök, Altta yağız yer kılındukta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış) (Ergin, 2019, s. 40-41) Burada ‘gök’ kavramı “Tengri” kelimesi ile sağlanmış gökyüzü anlamını taşımaktadır. ‘Yer’ kavramı ise “yağız yer” olarak ifade edilmektedir. Türk mitolojisinde hem gökyüzü hem de gökyüzünde yaşayan Gök Tanrı kutsiyet içeren unsurlardır. “Gök” kelimesi dilimizin yazılı en eski kaynaklarında “kök” şeklinde geçmektedir. Baştaki “k” sesinin Göktürkçe, Uygurca ve Karahanlı Türkçesi döneminde korunduğu; Eski Anadolu Türkçesi zamanında ise “g”ye dönüştüğü görülmektedir (Tekin ve Ölmez, 2003). Kutup Yıldızının gökyüzünde sabit olarak durduğuna ve Gök Tanrının ve gök ruhların atlarını bağladığı “göğün direği demir kazık” olduğuna inanılırdı. Gökyüzü aynı zamanda iyi ruhların öldükten sonra gidecekleri bir cennet olarak görülmekteydi.

Türklerde “yağız yer” olarak nitelendirilen yeryüzü Türklerin beşiğini, yurdunu temsil etmektedir. Gökyüzündeki Tanrıların en büyük dileği Türk töresinin devam etmesi ve yeryüzünde herhangi bir kargaşanın çıkmamasıdır. II. Göktürk Devletinin başkenti Ötüken, zaman zaman “Yer Ana” olarak anılıyordu. Yeraltı ise kötülük tanrısı Erlik ve onun yardımcı ruhlarının olduğu karanlığın simgesi olarak görülmüyordu (Köken, 2022, s. 30-31). Bütün bunlar “gök ve yer” kavramlarının Türkler nezdinde ayrı bir yeri ve önemi olduğunu göstermektedir. Binlerce yıllık tarihi geçmişten günümüze kadar, her türlü değişimlere ve gelişmelere rağmen bu inanış süre gelmiş, bu iki sözcükten yararlanılarak yüzlerce anlam ve değer yüklenen atasözü ve deyimler oluşturulmuştur.

Atasözü Kavramı ve Türkçe Atasözleri

Her ulusun, toplumun milli değerlerini, kültürünü, karakterini ortaya koyan, binlerce yıllık geçmişinin birikimi olan yol gösterici ve öğüt verici özlü sözleri vardır. Archer Taylor’ın XIX. Yüzyılın ikinci yarısındaki çalışmaları ile hız kazanan ve paremioloji (*Atasözü Bilimi*) adı verilen atasözü çalışmalarının önemi geçmişten günümüze artarak devam etmektedir. Türkçede *sav*, *deme*, *mesel*, *darbimesel*, *atalar sözü* ve günümüzde atasözü; TDK (2018) Türkçe sözlükte; “öğeleri uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz” olarak tanımlanmıştır. Buradan hareketle atasözlerinin özelliklerini kapsayan şöyle bir tanım yapılabilir. *Atasözü; yol gösterici, öğüt verici, bir yargı ve kural bildiren, genellikle mecaz anlamlı bir ya da iki cümleden oluşan ve kelimelerin yeri değişmeyen, halka mal olmuş kalıplaşmış kısa ve özlü sözlerdir.*

Atasözlerinin köklerinin insanlık tarihi kadar eski olduğu düşünülmektedir. Kökleri tarihin karanlık dönemlerine kadar uzanan Türklerin atasözlerinin geçmişi de tarihteki varoluşlarına kadar uzanmaktadır. *Türk atasözlerinin tarihte bilinen kaynakları*; Orhun Yazıtları/Abideleri (Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtları), Dede Korkut, Oğuzname, Dîvânü Lugâti't Türk, Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakâyık, Kitâb-ı Atalar, Berlin Devlet Kütüphanesi Yazmaları, British Museum Yazması, TDK Kütüphanesi Yazmaları... vb. şeklinde özetlenebilir (Akalin vd., 2022, s.13-53). Türklerin binlerce yıllık deneyimleriyle oluşmuş atasözleri büyük bir söz hazinesi ve kültür zenginliği olarak nesilden nesile aktarılarak günümüze ulaşmıştır. Atasözleri ve deyimler Türkçenin ve Türk kültürünün zenginliğinin ve milli kimliğinin en önemli göstergelerinden biridir.

Türk araştırmacılar için atasözleri ve deyimler önemli bir araştırma alanı olmuştur. İlk örneklerine VIII. yüzyıl Orhun Abideleri'nde rastladığımız ve en güzel örnekleri Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügati't Türk'ünde gördüğümüz Türk deyim ve atasözlerinde Türklerin sosyokültürel gelişmelerinin izlerini de görmek mümkündür. İlhan Başgöz “Atasözlerine İmaj Mesaj ve Sosyal Değişim” adlı yazısında atasözleri ile sosyal değişim arasındaki etkileşmeyi inceler. Başgöz, biri Divanü Lügati't Türk, diğeri yazarı bilinmeyen Kitab-ı Atalar olan iki büyük atasözü külliyatını kullanır (Başgöz, 1993, s. 127-142). Tahsin Ömer, Darb-ı Mesellerimiz Hakkında Tahlili Tetkikat adlı eserinde atasözlerini, bugünkü anlamıyla “fena” ve “iyi” atasözleri şeklinde iki bölümde inceleyerek adeta birtakım felaketlerin nedenini “fena atasözlerine” bağlamıştır (Akalin vd., 2022, s. 67). Oy (1972), Tarih Boyunca Türk Atasözleri adlı kitabında Atasözlerin alfabetik sıraya koyarak anlatmıştır. Acaroğlu (1992), çalışmasında atasözlerini günlük yaşam kuralları, meslek ve sanat, din ve dünya işleri ana başlıkları altında incelemiştir. Ergin (1985), Karahan (1999) ve Korkmaz (2003) atasözleri ve deyimleri şekil bilgisi açısından incelerken, Tülbentçi (1963), Bayazıt (1969), Oy (1972), Gözler (1982), Çotuksöken (1988-1992), Aksoy (1993), Yurtbaşı (1994), Sinan (2001), İçel (2009) ise Türk atasözleri ve deyimlerini derleme, sınıflandırma ve karşılaştırma yönünde çalışmalar yapmışlardır.

Ayrıca; Gözaydın, (1998) Türk Dünyasının atasözlerini, Çolak, (2010) çalışmasında, yerle ilgili bazı atasözleri ve deyimlerin mitolojik bağlantısını, Başgöz ve Toçoğlu (2006), atasözlerinin toplumsal anlamı üzerine yaptıkları araştırmada, değerlerin öğretiminde atasözlerinden yararlanılması konusunu, Bulut, (2013) çalışmasında Türkçe eğitimi ve öğretiminde dil ve kültür aktarımı aracı olarak atasözleri ve deyimlerin önemini ele almışlardır. Türkçenin en eski yazılı belgelerinden olan Orhun Abideleri'nden günümüze kadar birçok kaynakta geçen ‘gök’ ve ‘yer’ kavramlarının geçtiği çok sayıda atasözü bulunmaktadır.

Anlam Bakımından Atasözleri

Her toplum; çevresindeki ve doğadaki nesnelere, farklı durumların olayların ve devinimlerin, kendi dilinin özellikleri doğrultusunda birtakım ses bileşimlerinden yararlanarak anlatımını yapar ve onlara kavramlar yükler. Yine kendi dilinin elverişliliği doğrultusunda kök ve ekleriyle türetmelere gider; bazen de ilgisi, benzerliği olan başka kavramlardan yaptığı aktarmalarla adlandırma yapar. Dünyadaki nesne ve olayların belli bir ses bileşimiyle simgeleştirilerek kavramlaştırılmasına anlam biliminde anlamlama (signification) adı verilmektedir (Aksan, 1998, s. 30-31). İnsan dilinin sınırsız anlatım olanakları vardır (Aksan, 2009, s. 176). “Dildeki sözcükler, anlamlarını toplumsal uzlaşımlar sonucu edinirler (Kılıç, 2009, s. 18-19).” Aksan “kavram” ile ilgili geniş bir açıklama yaptıktan sonra; “Dünyadaki nesnelere, olgu, durum ve devinimlerin dilde anlatım buluşudur, nesnelere ortak niteliklerine dayanan, dile özgü bir genelleme, bir soyutlamadır” (Aksan, 2009, s. 151) şeklinde ifade etmiştir. Bunlardan hareketle *Anlam; bir*

nesneye, bir eyleme, bir olay ya da bir duyguya karşılık seslerin bileşiminden oluşan ve bu seslerin yazıdaki karşılıkları olan simge ve kodlarla yazıya geçirilen veya ifade edilen ses bileşimlerinin zihinde uyandırdığı kavram ya da tasarım olarak tanımlanabilir.

Sözcüklerin taşıdıkları anlam türleri: Aksan, anlam türleri konusunda yazarlar arasında bir koşutluk, bir eşlik olmadığını belirterek “göndergesel” (temel, kavramsal, sözlüksel) anlam, “çağrışımsal ve duygusal anlam”, geleneksel olarak “ana (temel) anlam, benzetme anlam, aktarmalı anlam” gibi örnekler verdikten sonra “Anlam Anlayışımız” başlığı altında sözcüğün anlam çerçevesini “Temel anlam”, “Yan anlam” (Aktarmalar, Benzetme, Eşanlamlılık, Eşadlılık), “Tasarımlar”, “Duygu değeri” olarak belirlemiştir (Aksan, 2009, s. 174-194). Ayrıca sözcük anlamları Temel (gerçek) anlam, Mecaz anlam, Benzetme anlam, Terim anlam, Dolaylı anlam, Soyut ve Somut anlam, Argo anlam şeklinde de ifade edilebilmektedir.

Atasözlerinde anlam zenginliğini ve etkiyi artıran söz sanatları da kullanılmaktadır. Bunlar; az söze çok anlam yükleme (icaz), yerinde söz (belagat), anlamda uyum (fesahat), güzel-hoş-akıcı-ezgili olma (ahenk, aliterasyon), mecaz, hem temel hem mecaz (kinaye), abartma, uyaklı (seci), zayıfı kuvvetliye benzetme (teşbih), karşıtlık (tezat), uzak anlam (tevriye), uyumlu sözcükleri bir arada kullanma (tenasüp), öyküleştirme, karşılıklı konuşurma, varlıkları konuşurma (intak), cümleyi tersine çevirme (akis), hayâlî sebep bulma (hüsn-i talil), sorma-anlama (istifham), aynı kökten kelimeleri bir arada kullanma (iştikak)... vb. (Akalin vd., 2022, s. 88-92).

Bilgin (2002) çalışmasında atasözlerinin biçimsel ve anlamsal özelliklerine değinmiş, anlamsal özelliklerde atasözlerini; a) Değişmeceli anlamla kurulan atasözleri (*Gerçek anlamının dışında aktarmalı, mecaz anlamda kullanılan sözler.*) b) Gerçek anlamlı atasözleri olarak iki ana öbeğe ayırmıştır (2002, s. 63-65).

Bu araştırmanın amacı; Türk dilinin ve kültürünün atasözleri yönünden zenginliğine, Türk kültürünün bir parçası olan atasözlerinin anlam derinliğine ve ifadelerindeki etkinlik, akıcılık ve anlam genişliğine vurgu yaparak milli dil bilincinin artmasına, atasözlerinin her alanda daha sık kullanımına ve bu doğrultuda yapılacak çalışmalara ve alana katkı sağlamaktır. Söz konusu ana amaç doğrultusunda çalışmanın alt amaçları şu şekilde sıralanmıştır.

1. Gök Kavramı ve İçinde “Gök” Sözcüğü Bulunan Atasözleri nelerdir?
2. Yer Kavramı ve İçinde “Yer” Sözcüğü Bulunan Atasözleri nelerdir?
3. Gök ve Yer kavramı bulunan atasözlerinin temel, mecaz ve benzetme anlamları bakımından durumu nasıldır?

Bu amaçlar doğrultusunda içinde ‘gök ve yer’ kavramının bulunduğu atasözleri, anlam derinliklerinin tespiti için ‘temel, mecaz ve benzetme’ anlamları bağlamında değerlendirilip analiz edilmiştir.

Temel (gerçek) anlam: Bir ses bileşiminin dinleyen ya da okuyana yansıttığı, aktardığı ve zihinde oluşturduğu ilk, asıl ve dolaysız anlam.

Mecaz anlam: 1. Bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz. 2. Bir kelimeyi veya kavramı kabul edilenin dışında başka anlamlara gelecek biçimde kullanma, metafor (GTS. Çevrim içi, <https://sozluk.gov.tr/>).

Benzetme: “Anlatıma güç verme amacıyla, birtakım nesnelere, kavramlar arasında gördüğü yakınlıklardan, benzerliklerden yararlanarak bunlardan birini anlatırken ötekini de anması eğilimidir” (Aksan, 2009, s. 187).

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden doküman incelemesi yöntemi uygulanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Dokümanlar tek başına bir araştırmanın tüm veri setini oluşturabileceği gibi ek veri kaynağı olarak da kullanılabilir (Şimşek ve Yıldırım, 2013, s. 2018-227). İlk olarak Türk kültürü, Türk mitolojisi, alanlarında yazılı kaynaklardan "gök ve yer" kavramı araştırılmış, sonra, içinde "gök ve yer" sözcüklerinin yer aldığı atasözleri tespit edilip betimlenerek incelenmiştir.

Verilerin Toplanması

Çalışmada öncelikle "gök ve yer" kavramının Türk kültürü ve Türk mitolojisindeki yeri ile ilgili bazı kaynaklar (Ergin, 2019, Tekin ve Ölmez, 2003, Köken, 2022) taranarak kısa bilgi verilmiştir. Araştırmanın ana verilerini temsil eden atasözlerinin toplanmasında veri kaynağı, TDK'nin "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" (çevrimiçi), Akalın vd., (2022), "Türk Atasözleri Sözlüğü", Parlatır'ın (2010) "Atasözleri" ve Erdoğan'ın (2021) "Türk Atasözleri" adlı eserlerle sınırlandırılmıştır. Çalışmanın kaynak seçimi ve sınırlılığında; birçok sözlüğün genellikle TDK'yi esas alması, her sözlükte aynı atasözlerinin bulunması, birbirinden farklı atasözlerinin en fazla belirtilen kaynaklarda olması dikkate alınmıştır.

Yapılan taramada; *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünde* (TDK, çevrim içi) "gök" kavramı ile ilgili 8, "yer" kavramı ile ilgili 91; Akalın, Aksu ve Toparlı'nın çalışmasında "gök" kavramı ile ilgili 29, "yer" kavramı ile ilgili 205, Erdoğan'ın çalışmasında "gök" kavramı ile ilgili 41, "yer" kavramı ile ilgili 79; Parlatır'ın çalışmasında "gök" kavramı ile ilgili 11, "yer" kavramı ile ilgili 12 atasözüne ulaşılmıştır.

Çalışma herhangi bir canlı üzerinde gerçekleştirilmediği için etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada, amaç ve sınırlılıklar doğrultusunda dört kaynaktan tespit edilen atasözleri öncelikle betimsel analize tabi tutularak birbirinden farklı olanlar tespit edilmiştir. Betimsel analizde elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır (Şimşek ve Yıldırım, 2013, s. 256). Bu doğrultuda dört kaynaktan tespit edilen; içinde 'gök' kavramı bulunan toplam 89 atasözünden tamamen birbirinden farklı 24; içinde 'yer' kavramı bulunan toplam 387 atasözünden tamamen birbirinden farklı 136 atasözü "Mecazi anlam", *Benzetme ve Temel (gerçek) anlam* temalarına göre betimsel analize tabi tutulup değerlendirilerek yorumlanmıştır. Atasözlerinin anlam bakımından analiz ve değerlendirmesi yapılırken 'gök' ve 'yer' kavramları esas alınmıştır.

Bulgular

Gök Kavramı ve İçinde "Gök" Sözcüğü Bulunan Atasözleri

Gök (Eski Türkçede 'kök') sözcüğü en eski dil ürünlerimizde 'mavi' ve 'sema' anlamlarıyla karşımıza çıkan, çokanlamlı bir ögedir (Aksan, 2009, s. 181). TDK Güncel Türkçe Sözlükte (2005) "gök" sözcüğünün anlamları; içinde gök cisimlerinin hareket ettiği *sonsuz boşluk, uzay, sema, asuman, feza; yeryüzü üzerine mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk, gök kubbe, sema; gökyüzünün, denizin rengi, mavi veya yeşile çalan mavi renk ve olgunlaşmamış* olarak verilmektedir.

TDK'nın "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" (çevrim içi), Akalın, Aksu ve Toparlı'nın (2022), "Türk Atasözleri Sözlüğü", Parlatur'un (2010) "Atasözleri" ve Erdoğan'ın (2021) "Türk Atasözleri" adlı eserlerden, içinde "gök" sözcüğünün bulunduğu 24 atasözünün anlam bakımından (*Mecazi, Benzetme ve Temel (gerçek) anlam*) betimlenerek incelenmesi aşağıda verilmiştir. Anlamı aynı söylenişi farklı olan bazı atasözleri birleştirilerek incelenmiştir. (*İtin (köpeğin) duası kabul (makbul) olsa (-ydı) gökten kemik yağar (-dı) ... vb.*)

Bostan gök iken pazarlık yapılmaz: "Ayrıntıları belli olmayan bir iş için anlaşma yapılmamalı." Atasözünde mecaz anlamla birlikte "işin ayrıntısının belirginleşmesinin olgunlaşma ile de benzerliği düşünülebilir. Bu sebeple atasözünde mecaz anlamla birlikte benzetme de bulunmaktadır.

Gökten ne yağdı da yer kabul etmedi: "Büyüklerden gelen şeyleri küçükler geri çeviremezler." Atasözünde 'gök' yüksekte-büyük anlamında, 'yer' ise aşağıda-küçük anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla mecaz ve benzetme vardır.

Gökyüzünde düşün var deseler kadınlar merdiven kurmaya kalkar: "Kadınların düşün ve eğlence için katlanamayacakları fedakârlık yoktur." Hayali bir anlatım söz konusu olup, kadınların düşün ve eğlence için, çok yükseğe merdiven konamayacağı kadar zorluğa katlanırlar. Dolayısıyla mecaz ve benzetme vardır.

İtin (köpeğin) duası kabul (makbul) olsa (-ydı) gökten kemik yağar (-dı): "Aşağılık kişinin istediği olsaydı dünya, yalnız kendisinin işine yarayan, başkalarını rahatsız eden şeylerle dolardı." Burada 'gök' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup mecaz anlam söz konusudur.

Kısmet gökten zembille inmez: "Çalışmayanın kısmeti olmaz." Burada 'gök' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup mecaz anlam söz konusudur.

Şimşek çakmadan gök güzlemez: "1) Meydana gelmemiş bir olayın yankısı olmaz; 2) Bir gürültü kopmadan önce belirtileri görülür." Burada anlamın yanı sıra "bir olaydan önce belirtinin olması" ile "gök güzlemesinden önce şimşek çakması" benzetmesi benzetmenin varlığını da gösterir.

Yerde yatan yumurta, gökte uçan kuş olur: "Bugün beğenmediğiniz, kendisinde yetenek bulmadığınız çocuğun zamanla bilgisi, görgüsü artar, toplumda önemli bir yeri olur." Atasözünde 'gök' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup mecaz anlam söz konusudur.

Göğe direk, denize kapak olmaz: "Hem gereksiz hem de gerçekleştirilmesi hayale bile sığmayan şeylerle uğraşılmalıdır." Mecaz anlamla birlikte "göğe direk olmaması" ile "gerçekleşmesi hayal olan şey" benzetmesi ile benzetme anlamı düşünülebilir.

Ağaç ne kadar uzarsa göğe ermez: "İnsan ne kadar çabalarsa çabalasın belirli bir yere kadar yükselebilir" (TAS). Atasözünde 'gök' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup mecaz anlam söz konusudur.

Değirmende doğan sıçan gök gürültüsünden korkmaz: "Sürekli kavganın, dövüşmenin, çekişmenin içinde bulunmuş veya yetişmiş insan ufak tefek saldırılara pek aldırış etmez." Atasözünde 'gök' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup mecaz anlam söz konusudur.

Devreyi yel alsın keçiyi gökte arar: "Toplumdaki güçlü varlıklı kişiler herhangi bir sebepten dolayı zarar görseler; güçsüzler, yoksullar onlardan kat kat daha fazla zarar görür." Atasözünde 'gök' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup mecaz anlam söz konusudur.

Ekini gökken yiyen harman vakti aç kalır: "Her işi zamanında yapmak gerekir. Zamansız iş yapan sonucunu iyi alamaz." Atasözünde *mecaz* anlam yanı sıra, "ekinin olgunlaşmadan (gökken) yenmesi" ile "zamansız iş yapma" benzetmesi *benzetme* anlamın da olduğunu gösterir.

Gök ağlamayınca yer gülmez: "Nasıl ki yağmur yağmadığında toprak ürün vermezse, emek harcamadan hiçbir iş doğru dürüst yapılmaz." Atasözünde gökten yağmur yağmadığı zaman bereketin olmayacağı, emek harcanmadan işin olmayacağı benzetmesi yapılmıştır. Dolayısıyla atasözünde *mecaz*, *benzetme* ve *temel* anlam birlikte söz konusudur.

Gök çok gürleyince az yağmur yağar: "Konuşa konuşa hiçbir iş bitirilmez" *Mecaz* anlamla birlikte, çok gök gürleyince az yağmur yağması, çok konuşunca işin bitmemesi benzetmesi atasözünde *benzetme* ve *temel* anlamın varlığı da düşünülebilir.

Gök gürlmeden yağmur yağmaz: "Bereketin olabilmesi için çabalayıp çalışmak gerekir" *Mecaz* anlamın yanı sıra, bereketin kaynağı yağmurun yağması gök gürlmesi ile olacağı, çalışıp çabalayarak kazanma ile benzetme yapılmıştır. Dolayısı ile *mecaz*, *benzetme* ve *temel* anlam olduğu düşünülmektedir.

Gök gürlmeyince çiftçi Allah Allah demez: "Çiftçi yağmur yağmaya başladığında Allah'a dua etmeye başlar." Çiftçinin dua etmesi, ancak gök gürlüyüp yağmur başlayınca duaya başlaması *benzetme* ve *temel* anlamının olduğunu göstermektedir.

Gökteki yıldız kement atılmaz: "Ulaşamayacak değerler insana her zaman çekici gelmiştir ve elde edilmesi de çok güçtür." Atasözünde *mecaz* anlam yanı sıra "ulaşamayacak, elde edilmesi güç" olan şeyle "gökteki yıldız kement atılmaması" benzetmesi *benzetme* anlamın varlığını göstermektedir.

Gökten yere yağar, yerden göğe değil: "Güçlü olan güçsüze, zengin olan yoksula yardım eder, bunun tersi olmaz." Atasözünde 'gök' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Gönülsüz namaz göğe ağmaz: "İstmeden yapılan iş başarılı bir sonuca ulaşmaz" Atasözünde 'gök' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Güneşin kıymeti göğün bulutlu olduğu zamanda belli olur: "Herhangi bir şeyin yararı yokluğunda daha iyi anlaşılır ve hissedilir" Gök bulutlu olduğunda güneş görünmez, olmayan şeyin kıymeti bu olaya benzetilmiştir. *Benzetme ve temel* anlam.

İnsan bilmediğini ayağının altına alsa başı göğe erer: "İnsanın bilmedikleri bildiklerinden çok daha fazladır. İnsan hayatta her şeyi bilemez. Pek çok şeyi yaşayarak öğrenir." *Mecaz* anlamla birlikte, ayak altına ne kadar çok şey konulursa bir yükselme söz konusu olacağı, *benzetme* anlamını da akla getirmektedir.

Kavak uzaya uzaya göğe ermez: "Hangi alanda olursa olsun yükselmenin ve ilerlemenin bir sınırı olmalı, insan duracağı yeri bilmelidir. Yoksa ipin ucu kaçır ve büyük sıkıntılar ortaya çıkar." Atasözünde 'gök' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* bir anlam söz konusudur.

Mazlumun ahu yeri göğü inletir: "Zulüm gören ve yaralanan kişinin lanetini alan kişi bir hükümdar olsa bile yerinden edilir, yaptığı şey için cezalandırılır." Atasözünde 'gök' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz bir* anlam söz konusudur.

Tavuk bile su içerken göğe bakar: "Allah'tan hiçbir zaman umut kesilmez." Atasözünde "göğe bakma" yalvarma anlamında *mecaz* olarak kullanılmıştır.

Tablo 1. İçinde ‘gök’ kavramı bulunan Atasözlerinin Anlam Bakımından Durumları

ATASÖZLERİ	MECAZ	BENZETME	TEMEL ANLAM
Bostan gök iken pazarlık yapılmaz	X	X	
Gökten ne yağdı da yer kabul etmedi	X	X	
Gökyüzünde düğün var deseler kadınlar merdiven kurmaya kalkar	X	X	
İtin (köpeğin) duası kabul olsa (-ydı) gökten kemik yağar (-dı)	X		
Kısmet gökten zembille inmez	X		
Şimşek çakmadan gök gürlemez	X	X	
Yerde yatan yumurta, gökte uçan kuş olur	X		
Göge direk, denize kapak olmaz	X	X	
Ağaç ne kadar uzarsa göge ermez,	X		
Değirmende doğan sıçan gök gürültüsünden korkmaz	X		
Deveyi yel alsın keçiyi gökte arar.	X		
Ekini gökken yiyen, harman vakti aç kalır	X	X	
Gök ağlamayınca yer gülmez	X	X	X
Gök çok gürleyince az yağmur yağar		X	X
Gök gürlemeden yağmur yağmaz	X	X	X
Gök gürlemeyince çiftçi Allah Allah demez.		X	X
Gökteki yıldız kement atılmaz	X	X	
Gökten yere yağar, yerden göge değil	X		
Gönülsüz namaz göge ağmaz	X		
Güneşin kıymeti göğün bulutlu olduğu zamanda belli olur.		X	X
İnsan bilmediğini ayağının altına alsın başı göge erer.	X	X	
Kavak uzaya uzaya göge ermez	X		
Mazlumun ahı yeri göğü inletir	X		
Tavuk bile su içerken göge bakar	X		

Tablo 1’de görüldüğü üzere 24 atasözünden 21’inde *mecaz* anlam, 13’ünde *benzetme* ve 5’inde ise *temel* anlam bulunmaktadır.

Yer Kavramı ve İçinde “Yer” Sözcüğü Bulunan Atasözleri

“Yer” sözcüğünün anlamları TDK Güncel Türkçe Sözlükte şöyledir: Bir şeyin kapladığı boşluk, mahal, mekân; ayakla basılan taban, Bulunulan-yaşanılan bölge, ülke, iş yeri; durum, konum, vaziyet, önem, iz; üzerine yapı kurulmaya veya ekime elverişli arsa, arazi; bir olayın geçtiği bölüm, alan, mahal; kalınacak oda-yer, yerküre, mecaz durum, konum.

TDK’nın “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” (çevrim içi), yer alıp aynı zamanda Akalın, Aksu ve Toparlı’nın (2022), “Türk Atasözleri Sözlüğü” ve Erdoğan’ın (2021) “Türk Atasözleri” adlı eserlerde de bulunan, içinde “yer” sözcüğünün bulunduğu 79 atasözünün anlam bakımından (*Mecazi, Benzetme ve Temel (gerçek) anlam*) betimlenerek incelenmesi aşağıda verilmiştir. Anlamı aynı söylenişi farklı olan bazı atasözleri birleştirilerek incelenmiştir. (Okka her yerde dört yüz dirhem/Her yerde okka dört yüz dirhem... vb.)

Adamın yere bakanından, suyun yavaş akanından kork: “Duygu ve düşüncelerini açığa vurmeyen sessiz insan yavaş akan derin su gibi tehlikelidir”. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Ağaca çıksa pabucu yerde kalmaz: “Davranışlarına engel olacak hiçbir takıntısı yok. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Ağır taş yerinden oynamaz: “Ağırbaşlı insan kimsenin oyuncağı olmaz, onu yıpratmaya kimsenin gücü yetmez”. Ağır taşı yerinden oynatmanın zorluğu, ağırbaşlı insana zarar vermenin zorluğu ile benzetme yapılmıştır. Dolayısı ile *mecaz anlamla* birlikte *benzetme* de düşünülebilir.

Ah yerde kalmaz: “Kötülük cezasız kalmaz”. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz anlam* söz konusudur.

Alçak yer yiğidi hor gösterir: “Basit bir çevrede yaşayan, önemsiz bir görevde çalışan her yönden değerli olan kişi önemsiz bir görevde çalışıyorsa yeteneklerini tam olarak gösteremez, bundan dolayı değeri anlaşılmaz. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz anlam* söz konusudur.

Alçak yerde tepecik kendisini dağ sanır: “Bilgili kimselerin bulunmadığı yerde cahil kişi bilgiçlik taslar”. *Mecaz anlamla* birlikte, düz yerde hafif bir yükseltinin bile yüksek görünmesi cahillerin arasında az bir bilgiye sahip olanın bilgiçlik taslaması *benzetmesi* *benzetme* ve *mecaz anlamı* da düşündürülebilir.

Alçak yerde yatma sel alır, yüksek yerde yatma yel alır: “İnsan kendi durumuna göre bir yaşam tarzı benimsemeli, arkadaşlarını da ona göre seçmelidir”. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz anlam* söz konusudur.

Altın yerde paslanmaz, taş yağmurdan ıslanmaz: “Değerli kişi veya nesnelere, ne türlü uygunsuz koşullar içinde bulunurlarsa bulunsunlar değerlerini ve niteliklerini yitirmezler”. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz anlam* söz konusudur.

Altın yere düşmekle pul olmaz: “Üstün nitelikli kişinin değeri, bulunduğu yerden uzaklaştırılmasıyla azalmaz”. Atasözünde *mecaz anlamın* yanı sıra “değerli kişinin altına” ve “yere düşme” ile “bulduğu yerden uzaklaştırma” *benzetmesi* *benzetme* anlamının da varlığını gösterir.

Anan güzel idi hani yeri, baban güzel idi hani evi: “Hiçbir duruma güvenilmez, bizim olan şeyler elimizde sürekli olarak kalmazlar”. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz anlam* söz konusudur.

Ar kadar (Arı gibi) eri olanın, dağ kadar yeri olur: “Çalışkan kişileri olan aile ve toplumlar her yerde bol kazanç elde ederler”. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz anlam* söz konusudur.

Aslan yatağından (yattığı yerden) bellidir (belli olur): “Bir kimsenin oturduğu yerin durumu, onun kişiliğini belli eder. *Benzetme* ve *temel anlam* söz konusudur.

Ateş düştüğü yeri yakar: “Bir acıyı onu çeken başkası tam anlayamaz veya aynı ölçüde üzülemez. Atasözünde *mecaz anlam* söz konusudur.

Ateş olmayan yerden duman çıkmaz: “Küçük de olsa birtakım belirtilerin önemli olaylara işaret olduğunu anlatan bir söz”. *Mecaz anlamla* birlikte dumanın olduğu yerde ateşin olması, her olayın bir belirtisinin olacağı *benzetmesi*, *benzetme* anlamını akla getirmektedir.

Ateş olsa cirmi kadar yer yakar: “Hasmın pek önemsenmediğini anlatan bir söz. Atasözünde *mecaz anlam* söz konusudur.

Ateşle barut (Barutla ateş) bir yerde durmaz (olmaz): “Kızla erkeğin baş başa yalnız kalmaları kötü sonuçlar doğurabilir”. Atasözünde *mecaz anlamın* yanı sıra “ateşle barutun aynı yerde olması” ile “kızla erkeğin aynı yerde olmasının” sakıncası *benzetmesi* *benzetme* anlamının varlığını da düşündürmektedir.

Ayağının bastığı yerde ot bitmez: “Uğradığı yere bereketsizlik, uğursuzluk getirir”. Atasözünde anlatım sembolik olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Bal olan yerde sinek de olur (bulunur): “Güzel şeylerin çevresinde, ondan yararlanmak isteyen asalaklar dolaşır”. Atasözünde *mecaz* anlamla birlikte *temel* anlam söz konusudur.

Bir fit bin büyü yerini tutar (yerine geçer): “Bir kimseyi başkasına karşı kıskırtmak için ara bozacak bir söz, bin büyü kadar etkilidir”. Atasözünde *mecaz* anlam söz konusudur.

Çağrılan yere erinme, çağrılmayan yere görünme: “Kişi, çağrıldığı yere gitmeli, çağrılmadığı yere gitmemelidir”. Atasözünde *temel* anlam söz konusudur.

Çağrılan (istenilen) yere git, ar eyleme; çağrılmadığın yere gidip yerini dar eyleme: “Kişi, çağrıldığı yere gitmeli, çağrılmadığı yere gitmemelidir”. Atasözünde *temel* anlam söz konusudur.

Çağrılmayan yere çörekçiyle börekçi gider: Çağrılmadığın yere sakın gitme. Atasözünde *mecaz* ve *temel* anlamın birlikte kullanımı söz konusudur.

Çatal kazık yere batmaz (geçmez, çakılmaz): Birden çok kimsenin söz sahibi olduğu iş yürümez. Atasözünde *mecaz* anlamın yanı sıra, çatal kazığın yere batmaması, aynı işin birden fazla sorumlusu olmasına benzetme yapıldığından *benzetme* ve *temel* anlam söz konusudur.

Çivi çıkar ama yeri kalır: Gönül yarası kapansa da unutulmaz. Atasözünde ‘yer’ kavramı *temel* anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Çocuğun bulunduğu yerde dedikodu olmaz: Küçük çocuğun bulunduğu yerde herkes çocukla uğraşmaktan dedikodu yapmaya fırsat bulamaz. Atasözünde *temel* anlam söz konusudur.

Çuvaldız yurdusu (gözü) kadar yerden deve denli soğuk girer: 1) Soğuk küçücük bir delikten bile girebilir ve rahatsızlık verebilir; 2) Bazı küçük olaylar büyük olaylara yol açabilir. Atasözünde *mecaz* anlamla birlikte *temel* anlamın kullanımı söz konusudur.

Dağ ardında olsun da, yer altında olmasın: “Yaşasın da uzakta olsun”. Atasözünde ‘yer’ kavramı *temel* anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Davetsiz yere kedilerle köpekler gider: “Bir yere çağrılmadan gitmek, kişiyi aşağılatan bir davranıştır”. Atasözünde *mecaz* ve *temel* anlam birlikte kullanılmıştır.

Delikli boncuk (taş) yerde kalmaz: “Az çok işe yarayan her şeyin isteklisi bulunur. Atasözünde ‘yer’ kavramı *temel* anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Dert gider amma yeri boş kalmaz: “İnsan bir dertten kurtulduğunda onun yerine başka bir dert geleceğini iyi bilmelidir”. Atasözünde *temel* anlam söz konusudur.

Deve deve yerine çöker: “Yitirilen değerli kimsenin, elden çıkan değerli şeyin yeri boş kalmaz”. Atasözünde *mecaz* anlam söz konusudur.

Deve yerine deve çöker: “Değerli bir kimseden boşalacak yeri ancak o değerde olan başka bir kimse doldurabilir. Atasözünde ‘yer’ kavramı *temel* anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam bulunmaktadır.

Deveye 'inişi mi seversin, yokuşu mu?' demişler; 'düz yere mi (düze kıran mı) girdi?' demiş: Bir işin kolay yapılabilmesi için bir yol varken zor yolu seçmek doğru olmaz.

Atasözünde 'yer' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Diken battığı yerden çıkar: "Zarar hangi yönden geldiyse ancak o yönden giderilir. Atasözünde 'yer' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

El beğenmezse yer beğensin (Ölürse yer beğensin, ölmezse el beğensin): "Çocuğun öldüğünde iyi anılması, yaşarken de beğenilir bir kişi olması için anne baba çocuklarının eğitimine çok önem vermelidir". Atasözünde 'yer' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Erim er olsun (yiğidim yiğit olsun) da yerim çalı dibi olsun: "Kadının kocasının fakir olması önemli değildir, yeter ki aile sorumluluklarını yerine getirsin". "Fakir olma" ile "yerinin çalı dibi olması" benzetmesi atasözünde benzetme ve temel anlamın birlikte kullanıldığını göstermektedir.

Eşeği sahibinin dediği yere bağla da varsın kurt yesin: "Kötü bir sonuç meydana geldiğinde sorumlu olmamak için işi, sahibinin isteğine uygun olarak yap". Atasözünde 'yer' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Eşek bile bir düştüğü yere bir daha düşmez: "Aptal kişi bile başına gelen felaketten ders alır, o felakete yol açan şeylerden kendisini korur". Atasözünde 'yer' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Gailesiz baş, yerin altında: "Herkesin bir sıkıntısı vardır, bu sıkıntılar ancak ölümle biter". Atasözünde 'yer' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Gel denilen yere gitmeye ar eyleme, gelme denilen yere gidip yerini dar eyleme: "Çağrıldığı yere gitmekten çekinme, gelme denilen yere de gitme, orada sana ilgi göstermezler". Atasözünde *temel* anlam söz konusudur.

Gidilmeyen yer senin değildir: "Gidemediğiniz yerinizin, kullanamadığınız malınızın size bir yararı olmaz". Atasözünde "yer" kavramı *temel* anlamda kullanılmıştır.

Gökten ne yağdı da yer kabul etmedi: "Büyüklerden gelen şeyleri küçükler geri çeviremezler". Burada 'gök' yüksekte-büyük anlamında, 'yer' ise aşağıda-küçük anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla *mecaz* ve *benzetme* anlam vardır.

Gön yufka yerinden delinir: "Her iş en çürük yerinden patlak verir". "Gönün yufka yeri" ile "bir işin zayıf tarafı" benzetmesi vardır. Benzetme ve temel anlam söz konusudur.

Hak yerde kalmaz: "Emeğin karşılığı daima ödenir". Atasözünde 'yer' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Hak yerini bulur (yerde kalmaz): "Haksızlık er geç ortaya çıkar". Atasözünde 'yer' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Her yerde okka (Okka her yerde) dört yüz dirhem: "Konuşulan bir gerçeğin açıklığını ve tartışma götürmezliğini anlatmak için söylenen bir söz". Okkanın her yerde aynı olduğu gibi doğru da yerde doğrudur. *Benzetme* ve *temel* anlam söz konusudur.

*Herkesin yorulduğu yere han yapılmaz: "Genel kurallar herkesin istek ve gereksinimine göre bozulamaz". "Herkesin yorulduğu yer ve han" temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.*

Irak (Uzak) yerin haberini kervan getirir: “Erişemediğimiz şeyle aramızdaki ilişkiyi bir aracı sağlar”. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

İki tımar bir yem yerine geçer: “Atı sık sık tımar etmek, onu yemle beslemek kadar önemlidir”. Atın bakımı için söylenmiş bir atasözü, *temel* anlam vardır.

İnsan çeşit çeşit (soy-soy), yer damar damar: “Toprağın her kesimi ayrı ayrı nitelikler taşıdığı gibi insanlar da birbirlerinden farklı özelliklere sahiptirler”. İnsan ve toprak özellikleri üzerine söylenmiştir. *Benzetme ve temel* anlam söz konusudur.

İnsan (-ın vatani) doğduğu yer(de) değil, duyduğu yerde: “İnsan doğduğu yeri değil geçimini sağladığı yeri yurt edinir”. Tamamen *temel* anlam söz konusudur.

(İp) inceldiği yerden kopar (kopsun): “Bir durum, en çürük yerinden patlak verir”. Ne olacaksa olsun anlamında da kullanılan atasözünde *mecaz* anlam kullanılmıştır.

İp kırıldığı (koptuğu) yerden ulanır (bağlanır): “1) İki kişi arasındaki kırgınlığın giderilmesi için kırgınlık sebebinin giderilmesi gerekir; 2) Bozulan bir iş nerede kalmışsa düzeltilmesine oradan başlanır”. İpin koptuğu yer kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam kullanılmıştır.

Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez (Tavuk gelen yerden yumurta esirgenmez): “Büyük çıkarlar beklenen durumlarda küçük fedakârlıklar yapılmalıdır”. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

*Kazan kaynamayan yerde maymun oynamaz: “Hiçbir iş karşılıksız yapılmaz. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.*

Kesilen baş yerine konmaz: “Kesin olarak yapıp sonuçlandırılan iş, eski durumuna getirilemez”. Atasözünde ‘kesilen baş yeri’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler: “İstenilen nitelikteki şey bulunmadığında onun daha düşük nitelikte olanına da razı olunur”. Atasözünde ‘koyunun bulunmadığı yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Mazlumun ahı yerde kalmaz (yeri göğü inletir): “Zulüm gören kimsenin bedduası tutar”. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Minareyi yaptırmayan yerden bitmiş sanır (bitti beller): “Önemli iş yapmamış olanlar, yapılmış önemli işleri kendiliğinden oluvermiş sanırlar”. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Misk yerini belli eder: “Değerli kişi nerede olsa varlığını gösterir”. Atasözünde ‘misk yeri’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Oynamasını bilmeyen kız 'yerim dar' demiş; yerini genişletmişler (bollaşmışlar), gerim (yenim) dar' demiş: “Kendisinden beklenen işi beceremeyen kişi, çeşitli engellerin işi güçleştirdiğini söyleyerek yeteneksizliğini belli etmemeye çalışır” Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Su aktığı yere (yine) akar: “Daha önce bize yararı dokunmuş olan güzel bir durum, bugün bulunmasa bile yarın yine ortaya çıkar”. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Suyun duru (yavaş) akanından, insanın yere bakanından kork (korkmalı): “Duygu ve düşüncelerini açığa vurmeyen sessiz insan yavaş akan derin su gibi tehlikelidir”. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Tabak (kasap-insan) sevdiği-ni (deriyi-postu) taştan taşta (yerden yere) çalar (vurur): “Birinin yakınlarına gösterdiği sert davranış onun iyiliği içindir”. Atasözünde *mecaz* anlamın yanı sıra “yerden yere ile sert davranış” benzetmesi, *benzetme* anlamının da kullanıldığını göstermektedir.

Tan yeri ağarınca hırsızın gözü kararır: “Kirli işler yaparak çıkar sağlayan kişi, buna elverişli olan durum sona erince sersemleşir, hiçbir iş yapamaz”. Atasözünde “tan yeri” kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Tarlayı taşlı, kızı kardeşli yerden almalı: “Tarlanın taşlı olanı, evlenilecek kızın kardeşli olanı halk arasında daha yeğ tutulur”. Atasözünde *temel* anlam söz konusudur.

Taş yerinde (düştüğü yerde) ağırdır (kalır): “Kişinin değerini en iyi bilenler, kendi çevresinde bulunanlardır”. Atasözünde ‘taşın düştüğü yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Tencere tencereye 'yüzün kara' demiş, çömlük utancından yere geçmiş: “Kötülük, kusur yönünden sen, benden daha betersin”. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Tilkinin dönüp dolaşıp geleceği yer kürkçü dükkânıdır: “Bir kişi ne kadar farklı yerlerde yaşarsa yaşasın, ne kadar farklı işlerle uğraşırsa uğraşsın, bağlı bulunduğu çevreye veya işe dönmek zorunda kalır”. *Mecaz* anlamın yanı sıra “tilkinin döneceği yer ile kişinin döneceği yer” kavramı *benzetmesi* düşünülebilir.

Üç göç, bir yangın yerini tutar: “Bir yerden başka bir yere taşınırken bazı eşya kırılır, dökülür, kaybolur, birçok kez taşınma sonunda bu eşya yangın artığına döner”. Eşyaların yıpranması ile “yangın yeri” benzetmesi düşünülebilir. *Benzetme ve temel* anlam.

Vardığın yer körse (karanlıksa), sen de bir gözünü kapa: “Girdiğin çevrede rahat etmek istiyorsan sana ters gelse bile çevreye uyum sağlamalısın”. *Mecaz ve benzetme* anlam.

Yanık yerin otu tez biter: “Kişinin yüreğini yakan acı, az zaman sonra küllenir, yerini yeni ve neşeli duygulara bırakır”. Atasözünde ‘yanık yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Yapı taşı yerde kalmaz: “Değerli kimse boşa kalmaz, kendisine bir iş verilir”. Atasözünde ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Yeğniyi (hafif çalıyı) yel alır, ağır (çalı) yerinde kalır: “Hoppa züppe kimseler, hiçbir yerde barınamazlar; ağırbaşlı olanları kimse tedirgin edemez”. Atasözünde *mecaz* anlam söz konusudur.

Yerde yatan yumurta, gökte uçan kuş olur: “Bugün beğenmediğiniz, kendisinde yetenek bulmadığınız çocuğun zamanla bilgisi, görgüsü artar, toplumda önemli bir yeri olur”. Atasözünde “yerde yatan” ifadesindeki ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Yerdeki yüze basılmaz (kimse basmaz): “Alçak gönüllü olanları kimse hor görmez, herkes onları korur”. Atasözünde, “yerdeki yüz” ifadesindeki ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Yerdiğin oğlan (küçük) yer tutar: “Bugün beğenmediğiniz, kendisinde yetenek bulmadığınız çocuğun zamanla bilgisi, görgüsü artar, toplumda önemli bir yeri olur”. Atasözünde *temel* anlam söz konusudur.

Yerin kulağı var: “Gizli konuşulan bir şey umulmadık bir yoldan başkalarının duyulabilir”. Atasözünde, “yerin kulağı” ifadesindeki ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Yerini bilmeyen, yılda bir kat urba eskitir: “Hangi alanda çalışabileceğini önceden iyi kestirememiş olan kişi sık sık yer ve iş değiştirme yüzünden hayli zarar görür”. ‘Yerini bilmeyen’ ifadesi ile hangi alanda çalışabileceğini bilmeyen arsında benzetme yapıldığı düşünülmektedir. Bu sebeple *mecaz* anlamla birlikte *benzetme* vardır.

Tablo 2. Atasözlerin Anlam Bakımından Durumları

ATASÖZLERİ	MECAZ	BENZETME	TEMEL ANLAM
Adamın yere bakanından, suyun yavaş akanından kork	X		
Ağaca çıksa pabucu yerde kalmaz	X		
Ağır taş yerinden oynamaz	X	X	
Ah yerde kalmaz	X		
Alçak yer yiğidi hor gösterir	X		
Alçak yerde tepelik kendisini dağ sanır	X	X	
Alçak yerde yatma sel alır, yüksek yerde yatma yel alır	X		
Altın yerde paslanmaz, taş yağmurdan ıslanmaz	X		
Altın yere düşmekle pul olmaz	X	X	
Anan güzel idi hani yeri, baban güzel idi hani evi	X		
Ar kadar (Arı gibi) eri olanın, dağ kadar yeri olur	X		
Aslan yatağından (yattığı yerden) bellidir (belli olur)		X	X
Ateş düştüğü yeri yakar	X		
Ateş olmayan yerden duman çıkmaz	X	X	
Ateş olsa cirmi kadar yer yakar	X		
Ateşle barut (Bautla ateş) bir yerde durmaz (olmaz)	X	X	
Ayağının bastığı yerde ot bitmez	X		
Bal olan yerde sinek de olur (bulunur)	X		X
Bir fit bin büyü yerini tutar (yerine geçer)	X		
Çağrılan yere erinme, çağrılmayan yere görünme			X
Çağrılan (istenilen) yere git, ar eyleme; çağrılmadığın yere gidip yerini dar eyleme			X
Çağrılmayan yere çörekçiyle börekçi gider	X		X
Çatal kazık yere batmaz (geçmez, çakılmaz)	X	X	X
Çivi çıkar ama yeri kalır	X		
Çocuğun bulunduğu yerde dedikodu olmaz			X
Çuvaldız yurdusu (gözü) kadar yerden deve denli soğuk girer	X		X
Dağ ardında olsun da, yer altında olmasın	X		
Davetsiz yere kedilerle köpekler gider	X		
Delikli boncuk (taş) yerde kalmaz	X		
Dert gider amma yeri boş kalmaz			X
Deve deve yerine çöker	X		
Deve yerine deve çöker	X		
Deveye 'inişi mi seversin, yokuşu mu?' demişler; 'düz yere mi girdi?' demiş	X		
Diken battığı yerden çıkar	X		
El beğenmezse yer beğensin (Ölürse yer beğensin, ölmezse el beğensin)	X		

Erim er olsun (yiğidim yiğit olsun) da yerim çalı dibi olsun		X	X
Eşeğin sahibinin dediği yere bağla da varsın kurt yesin	X		
Eşek bile bir düştüğü yere bir daha düşmez	X		
Gailesiz baş, yerin altında	X		
Gel denilen yere gitmeye ar eyleme, gelme denilen yere gidip yerini dar eyleme			X
Gidilmeyen yer senin değildir			X
Gökten ne yağdı da yer kabul etmedi	X	X	
Gön yufka yerinden delinir		X	X
Hak yerde kalmaz	X		
Hak yerini bulur (yerde kalmaz)	X		
Her yerde okka dört yüz dirhem/Okka her yerde dört yüz dirhem		X	X
Herkesin (eşeğin) yorulduğu yere han yapılmaz	X		
Irak (uzak) yerin haberini kervan getirir	X		
İki tumar bir yem yerine geçer			X
İnsan çeşit çeşit, (soy-soy) yer damar damar		X	X
İnsan (-ın vatani) doğduğu yer(de) değil, doyduğu yerde			X
(İp) inceldiği yerden kopsun (kopar)	X		
İp koptuğu (kırıldığı) yerden bağlanır (ulanır)	X		
Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez:(Tavuk gelen yerden yumurta esirgenmez)	X		
Kazan kaynamayan yerde maymun oynamaz	X		
Kesilen baş yerine konmaz	X		
Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler	X		
Mazlumun ahı (yerde kalmaz/yeri göğü inletir)	X		
Minareyi yaptırmayan yerden bitmiş sanır (bitti beller)	X		
Misk yerini belli eder	X		
Oynamasını bilmeyen kız 'yerim dar' demiş; yerini genişletmişler, gerim dar demiş	X		
Su aktığı yere (yine) akar	X		
Suyun duru (yavaş) akanından, insanın yere bakanından kork (korkmalı)	X		
Tabak (kasap-insan) sevdiği-ni (deriyi-postu) taştan taşa (yerden yere) çalar (vurur)	X	X	
Tan yeri ağarınca hırsızın gözü kararır	X		
Tarlayı taşlı, kızı kardeşli yerden almali			X
Taş düştüğü yerde ağırdır (kalır)	X		
Tencere tencereye 'yüzün kara' demiş, çömlek utancından yere geçmiş	X		
Tilkinin dönüp dolaşıp geleceği yer kürkçü dükkânıdır	X	X	
Üç (iki) göç, bir yangın yerini tutar		X	X
Vardığın (gittiğin) yer körse (karanlık), sen de bir gözünü kapa	X	X	
Yanık yerin otu tez biter	X		
Yapı (köşe) taşı yerde kalmaz	X		
Yeğniyi (hafif çalıy) yel alır, ağır (çalı) yerinde kalır	X		
Yerde yatan yumurta, gökte uçan kuş olur	X		
Yerdeki yüze basılmaz (kimse basmaz)	X		
Yerdiğin oğlan (küçük) yer tutar			X
Yerin kulağı var	X		
Yerini bilmeyen, yılda bir kat urba eskitir	X	X	

Tablo 2’de görüldüğü üzere 79 atasözünden 63’ünde *mecaz* anlam, 17’sinde *benzetme* ve 20’inde *temel* anlam, 11’inde *mecaz* ve *benzetme* anlam, 4’ünde *mecaz* ve *temel* anlam birlikte bulunmaktadır.

Akalın, Aksu ve Toparlı’nın (2022), “Türk Atasözleri Sözlüğü”, Parlatur’un (2010) “Atasözleri” ve Erdoğan’ın (2021) “Türk Atasözleri” adlı eserlerde olup, TDK’nin “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünde” yer almayan, içinde “yer” sözcüğünün bulunduğu 57 atasözünün anlam bakımından betimlenerek incelenmesi aşağıda verilmiştir. Anlamı aynı

söylenişi farklı olan bazı atasözleri birleştirilerek incelenmiştir. (*Yere bakar (bakan) yürek yakar (yakan):*” ... vb.)

Abacı kebeci ara yerde sen neci: “Kişi kendini ilgilendirmeyen bir işe karışmamalı”. Atasözünde, ‘ara yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Alçak yerde çadır kurma: “Kendi hayat tarzına uygun bir yaşayış sürmeli, arkadaşlarını ona göre seçmelidir. Uyumsuz bir çevre ve yaşayış insana çok zarar verir”. Atasözünde, ‘alçak yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur

Bağlı koyun yerinde otlar: “İnsan ne kadar yetenekli olursa olsun, uygun bir ortam bulamazsa başarılı olamaz”. Atasözünde, ‘bağlı koyun yerinde’ ifadesindeki ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Bahtsız başına yağmur yerine ya taş yağar, ya dolu: “Talihsiz, şanssız bir insanın işleri hep ters gider, istediği sonuçları alamaz”. Atasözünde, ‘yağmur yerine’ ifadesindeki ‘yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur

Baş başa vermeyince taş yerinden kalkmaz: “Aynı işten anlayanlar güç birliği yaptığında zor işler kolaylıkla halledilebilir”. *Mecaz* anlamın yanında ‘taşı yerinden güç birliğiyle kaldırılması ile zor işleri güç birliğiyle yapma’ benzetmesi *benzetme* anlamın da olduğunu gösterir.

Beş kuruşun varsa beş yere düğümle: “İnsan kazandığı parayı boş yere harcamamalı, birazını da bir yere ayırmalı”. Atasözünde kazancını ayrı ayrı yerlerde değerlendirme anlamı da vardır. ‘Beş yer’ ifadesi yatırım yapılacak yer anlamındadır. *Benzetme ve temel* anlam vardır.

Binde bir gelinen yere gül, her gün gelinen yere kül döşerler: “Kişi bir yere sık sık giderse seyrek gittiğinde gördüğü ilgiyi görmez”. Az ve çok gelinen “yer” ifadesi *temel* anlamda kullanılmıştır.

Çömçe tutan elim olsun, ocaklıkta yerim olsun: “Her insan küçük de olsa bir yerde baş olmak ister”. “Ocaklıkta yerin olması” ifadesi temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Dar yere bin dost sığar, bir düşman sığmaz: “Yakın dost ve arkadaşlar küçük bir yerde güzel zaman geçirirler, bir tane istenmeyen biri olsa herkes huzursuz olur”. “Dar yer” kavramı *temel* anlamda kullanılmıştır.

Dek (tek) duranı kimse yerinden rahatsız (tedirgin) etmez: “Çevresi ile uyumlu olanı kimse rahatsız etmez”. ‘Yerinden etme’ kavramı *temel* anlamda kullanılmıştır.

Dirlik olmayan yerde varlık (birlik) olmaz: “Huzur ve mutluluk olmayan yerde yaşamak zordur”. ‘Dirlik olmayan yer’ kavramı *temel* anlamda kullanılmıştır.

Doğduğun yere bakma doydüğün yere bak: “İnsan doğduğu yeri değil geçimini sağladığı yeri yurt edinir”. Doğduğun ve doydüğün yer kavramında *temel* anlam söz konusudur.

Dostunu överken yerecek yer bırak: “Bir dost sadece övülmemeli aynı zamanda varsa kötü huyları da söylenmeli”. Yerecek yer kavramı *temel* anlamda kullanılmıştır.

Düştüğün yerden bir avuç toprakla kalk: “Toprak eğer iyi işlersen hiçbir zaman seni yarı yolda bırakmaz”. Düştüğün yer kavramı *mecaz* anlamda kullanılmıştır.

Ekme bitmeyen yere harçetme (harcama): "Karşılığı alınmayacak işlere girişme". Ekme bitmeyen yer kavramı *mecaz* anlamda kullanılmıştır.

Ekmek yediğin yere etme ihanet; gözüne tuz durur, dizine ekmek: "Kazanç sağladığın yere ihanet etme, zararı sen görürsün". Ekmek yediğin yer, kazanç sağlanan yer anlamında, *benzetme ve temel* anlam kullanılmıştır.

El uzatılan yere ayak uzatılmaz: "Yardım ve iyiliği karşılık beklemeden yap". El uzatılan yer kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

El uzatılan yere dil uzatılmaz: "Yardım ve iyilik yapılan kişiler rencide edilmemeli, kırıcı sözler söylenmemeli". El uzatılan yer kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Er düştüğü yerden kalkar: "Kişi olumsuz kötü olaylar karşısında ayağa kalkmasını bilmeli". Düşülen yer kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Geçimim geçim olsun da oturduğum yer samanlık köşesi olsun: "Sıkıntı çekmeyecek kadar bir gelirim olsun yeter". Oturulan yerin samanlık olması kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Geline "oyna" demişler, "yerim dar" demiş: "Elinden doğru dürüst bir iş çıkmayan birinden bir iş istenince, yapmamak için bin türlü bahane bulur". Yerim dar kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Gök ağlamayınca yer gülmez: "Nasıl ki yağmur yağmadığında toprak ürün vermezse, emek harcamadan hiçbir iş doğru dürüst yapılmaz". Atasözünde gökten yağmur yağmadığı zaman bereketin olmayacağı (yerin gülmeyeceği) benzetmesi ile *mecaz, benzetme ve temel* anlam birlikte söz konusudur.

Gökten yere yağar, yerden göğe değil: "Güçlü olan güçsüze, zengin olan yoksula yardım eder, bunun tersi olmaz". 'Gökten yere, yerden göğe' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Göl yerinden su eksik olmaz: "İyiliğin bulunduğu ortamda iyilik, kötülüğün bulunduğu ortamda kötülük bolca bulunur". 'Göl yeri' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Gönül ummadığı yere küser: "İnsan en çok en yakınının yanlış hareketlerinden dolayı üzülür". 'Umulmayan yer' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Göte yakın yerden et yememeli: "Sakinca doğurabileceği önceden kestirilebilen bir işe girişilmemeli". '... yakın yer' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Hâkimsiz, hekimsiz yerde durulmaz: "Adaletin ve sağlığın olduğu yer çok önemlidir". 'Hâkimsiz ve hekimsiz yer' ifadesi 'adaletin ve sağlığın olmadığı yere' benzetildiğinden *benzetme ve temel* anlam söz konusudur.

Hocanın vurduğu yerde gül biter: "Onun vurduğu yerde oluşun kızarıklık öğrencinin ilerde yapacağı yanlışlıklardan, kötü alışkanlıklardan kurtuluşunun bir işareti olarak görülebilir". 'Hocanın vurduğu yer' kavramı *temel* anlamda kullanılmıştır.

Horoz kadar eri olanın harman kadar yeri olur: "Ailede erkeğin varlığı büyük bir güvencedir". 'Harman kadar yer' kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Irak yerin davulu koygun öter: “Memleketinden uzak olanlar akrabalarının yaşadığı yerleri düşündükçe hüzünlenirler”. ‘Irak yer’ kavramı temel anlamda kullanılmıştır.

İki su bir ekmek yerine geçer: “İnsan yokluk anında elinde ne varsa onunla yetinmeli”. ‘Ekmek yerine’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup mecaz anlam söz konusudur.

İki şahin bir yerde yuva yapamaz: “Bir yerde birden fazla yönetici olmaz, kargaşa çıkar”. ‘Yuva yeri’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup mecaz anlam söz konusudur.

İnsanın canı, acıyan yerindedir: “İnsanın bir yeri ağrıdığı zaman, bütün vücudu rahatsız olur”. ‘Acıyan yer’ kavramı temel anlamda kullanılmıştır.

İnsanın gözü, yerin kulağı var: “Ne kadar gizli tutulursa tutulsun gizli konuşulan bir şey bir yoldan başkalarının duyulabilir, dikkatli olmak gerekir”. ‘Yerin kulağı’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup mecaz anlam söz konusudur.

İş olan yerde aş olur: “Çalışan insan geçimini nerede olsa elde eder”. ‘İş olan yer’ kavramı temel anlamda kullanılmıştır.

İyi (tatlı) söz yerden mal çıkarır, kötü (acı) söz dinden imandan çıkarır: “Gönül alıcı, güzel sözlerle karşımızdaki insanın inadı kırılabilir. Kötü söz söyleyerek de insan saldırgan duruma getirebilir”. ‘Yerden mal çıkması’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup mecaz anlam söz konusudur.

İyilik yerde kalmaz: “Her iyilik mutlaka bir gün karşılık bulur”. ‘İyiliğin yerde kalmaması’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup mecaz anlam söz konusudur.

Kan yerde kalmaz: “İnsan yaptığı kötülüğün cezasını önünde sonunda çeker”. ‘Kanın yerde kalmaması’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup mecaz anlam söz konusudur.

Karga ile dost olanın yeri çöplüktür: “Kötü birisiyle dost olanın sonu iyi olmaz”. ‘Yerin çöplük’ olması kavramında mecaz anlamla birlikte ‘kötü yer’ benzetmesi düşünülebilir. Benzetme anlam.

Karnının doymayacağı yere açlığını belli etme: “Sana yardımcı olamayacak kişilere dertlerini anlatmaya gerek yoktur”. ‘Karnın doymayacağı yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup mecaz anlam söz konusudur.

Keçinin otladığı yerde oğlağı da otlatırlar: “Küçükler büyüklerin tutum ve davranışlarını örnek alır”. ‘Keçinin otladığı yer’ kavramı temel anlamın dışında kullanılmış olup mecaz anlam söz konusudur.

Kendime yer edeyim, gör sana ne edeyim: “Önce kendi yerimi sağlamlaştırayım, bak sana neler yapacağım”. ‘Kendine yer etme’ temel anlamda kullanılmıştır.

Kız gittiği, oğlan bittiği yerde ekmek yer: “Kız evlat evlenip gittiği yerde, oğlan ise babasının evinde hayatını devam ettirir”. ‘Gittiği ve bittiği (doğduğu) yer’ kavramı temel anlamda kullanılmıştır.

Kin ile din bir yerde olmaz: “İnançlı bir insan kin gütmmez”. ‘Kin ile dinin-inancın aynı yerde olmaması’ kavramı temel anlamda kullanılmıştır.

Kurt kuzu kaptığı yeri dokuz defa yoklar: “Haksız kazanç için bir yöntem bulan kişi aynı yöntemi tekrar dener”. ‘Kuzu kapılan yer’ kavramı ‘haksız kazanç elde edilen yer’ anlamında kullanılmış, mecaz anlam söz konusudur.

Sarığı sarar sarar, ulamı yetiştigi yere sokarsın: "Bir iş için uğraşırısın, bitirememiş olsan bile, belli bir aşamaya getirmek başarıdır". 'Ulamın yetiştigi yer' kavramı 'yapılan işte gelinen aşama' anlamında *mecaz* olarak kullanılmıştır.

Su bulunmayan yerde teyemmüm caizdir: "Elde edemediğin bir şeyin yerine, ona benzeyen, onun yerine geçebilecek bir şey kullanılabilir". 'Su bulunmayan yer' kavramı 'elde edilemeyen şey' anlamında *mecaz* olarak kullanılırken atasözü *temel* anlamda da kullanılmaktadır.

Taş yere düşmeden çınlamaz: "Bir olay olmuşsa mutlaka oradan bir ses çıkar". 'Taşın yere düşmesi', 'bir olayın olması' anlamında *mecaz* olarak kullanılmıştır.

Üstü varsa altı da vardır yerin: "Dünyada yaşamak ne kadar doğalsa ölüm de o kadar doğaldır". 'Yerin altı' kavramı 'ölümle' *benzetilmiştir*.

Varsa hünerin, var her yerde yerin; yoksa hünerin, yok hiçbir yerde yerin: "Becerikliysen toplum içinde her zaman yerin vardır. Beceriksizsen her yerden dışlanırsın". 'Her yer ve hiçbir yer' kavramları *temel* anlamda kullanılmışlardır.

Ver elindeki ellere, sonra vur başını yerlere: "Birliklerini lüzumsuz harcayan bir süre sonra elinden gidenlere muhtaç kalır". 'Başını yerlere vurma', 'muhtaç kalınarak pişman olma' anlamında *mecaz* olarak kullanılmıştır.

Yalancıyı kaçtığı yere kadar kovalamalı: "Yalanın ortaya çıkana kadar beklemeli". 'Kaçtığı yere kadar', 'yalanın ortaya çıkmasına kadar' anlamında *mecaz* olarak kullanılmıştır.

Yarasız yere kurt düşmez: "Kötü giden bir işin sonucu da kötü biter". 'Yarasız yer' kavramı *temel* anlamın dışında kullanılmış olup *mecaz* anlam söz konusudur.

Yere bakar (bakan) yürek yakar (yakan): "Sessiz sakın, içine kapanıktır ama kimsenin beklemediği işleri başarır". 'Yere bakma' kavramı 'sessiz, sakın, içine kapanık' anlamında *mecaz* kullanılmıştır.

Yerinden oynayan yetmiş kazaya uğrar, en küçüğü ölüm: "Gereksiz yere kurulu düzenini değiştiren ölümden beter pek çok sıkıntıya uğrar". 'Yerinden oynamak' kavramı yerine 'gereksiz yere kurulu düzeni değiştirme' ifadesi *mecaz* olarak kullanılmıştır.

Yerine düşmeyen gelin yerine yerine, boyuna düşmeyen esvap sürüne sürüne eskir: "Uygun evlilik yapmayan kız pişman olur, boyu göre dikilmemiş elbise de yerlerde sürünerek yıpranır gider". 'Yerine düşmeyen gelin' kavramı 'uygun evlilik yapmayan' anlamında *mecaz* anlamda aynı zamanda *benzetme ve temel* anlamda kullanılmıştır.

Yoğurt dökülse yeri kalır, ayran dökülse nesi kalır: "1. Değerli olan asıl olandır, taklidi itibar görmez. 2. Ham madde değerlidir ve kalıcıdır, ondan yapılan ise fazla kalıcı olmaz". 'Yeri kalması/kalmaması' kavramı yerine 'izi kalması/kalmaması, kalıcı olması/olmaması' anlamı *mecaz ve benzetme* anlamda kullanılmıştır.

Tablo 3. Atasözlerin Anlam Bakımından Durumları

ATASÖZLERİ	MECAZ	BENZETME	TEMEL ANLAM
Abacı kebeci ara yerde sen neci	X		
Alçak yerde çadır kurma.	X		
Bağlı koyun yerinde otlar	X		
Bahtsız bağına yağmur yerine ya taş yağar, ya dolu	X		

Baş başa vermeyince taş yerinden kalkmaz	X	X	
Beş kuruşun varsa beş yere düğümle	X		X
Binde bir gelinen yere gül, her gün gelinen yere kül döşerler			X
Çömçe tutan elim olsun, ocaklıkta yerim olsun	X		
Dar yere bin dost sığar, bir düşman sığmaz			X
Dek (tek) duranı kimse yerinden rahatsız (tedirgin) etmez.			X
Dirlik olmayan yerde varlık (birlik) olmaz			X
Doğduğun yere bakma doydüğün yere bak			X
Dostunu överken yerecek yer bırak			X
Düştüğün yerden bir avuç toprakla kalk	X		
Ekme bitmeyen yere harçetme (harcama)	X		
Ekmek yediğin yere etme ihanet; gözüne tuz durur, dizine ekmek		X	X
El uzatılan yere ayak uzatılmaz	X		
El uzatılan yere dil uzatılmaz	X		
Er düştüğü yerden kalkar	X		
Geçimim geçim olsun da oturduğum yer samanlık köşesi olsun	X		
Geline "oyna" demişler, "yerim dar" demiş.	X		
Gök ağlamayınca yer gülmez	X	X	X
Gökten yere yağar, yerden göğe değil	X		
Göl yerinden su eksik olmaz	X		
Gönül ummadığı yere küser	X		
Göte yakın yerden et yememeli	X		
Hâkimsiz, hekimsiz yerde durulmaz		X	X
Hocanın vurduğu yerde gül biter			X
Horoz kadar eri olanın harman kadar yeri olur	X		
Irak yerin davulu koygun öter			X
İki su bir ekmek yerine geçer	X		
İki şahin bir yerde yuva yapamaz	X		
İnsanın canı, acıyan yerindedir			X
İnsanın gözü, yerin kulağı var	X		
İş olan yerde aş olur			X
İyi(tatlı) söz yerden mal çıkarır, kötü (acı) söz dinden imandan çıkarır.	X		
İyilik yerde kalmaz	X		
Kan yerde kalmaz	X		
Karga ile dost olanın yeri çöplüktür	X	X	
Karnının doymayacağı yere açlığını belli etme	X		
Keçinin otladığı yerde oğlağı da otlatırlar.	X		
Kendimi yer edeyim, gör sana ne edeyim.			X
Kız gittiği, oğlan bittiği yerde ekmek yer			X
Kin ile din bir yerde olmaz.			X
Kurt kuzu kaptığı yeri dokuz defa yolar	X		
Sarığı sarar sarar, ulamı yetiştigi yere sokarsın.	X		
Su bulunmayan yerde teyemmüm caizdir.	X		X
Taş yere düşmeden cınlamaz	X		
Üstü varsa altı da vardır yerin		X	
Varsa hünerin, var her yerde yerin; yoksa hünerin, yor hiçbir yerde yerin.			X
Ver elindeki ellere, sonra vur başını yerlere	X		
Yalancıyı kaçtığı yere kadar kovalamalı	X		
Yarasız yere kurt düşmez	X		
Yere bakar (bakan) yürek yakar (yakan)	X		
Yerinden oynayan yetmiş kazaya uğrar, en küçüğü ölüm.	X		
Yerine düşmeyen gelin yerine yerine, boyuna düşmeyen esvap sürüne sürüne eskir.	X	X	X
Yoğurt dökülse yeri kalır, ayran dökülse nesi kalır.	X	X	

Tablo 2’de görüldüğü üzere 57 atasözünden 40’ında *mecaz* anlam, 20’sinde *benzetme* ve 8’inde *temel* anlam, 5’inde *mecaz* ve *benzetme* anlam, 4’ünde *mecaz* ve *temel* anlam birlikte bulunmaktadır.

Sonuç Tartışma ve Öneriler

Türkler “Gök ve Yer” kavramlarına birer sözcükten öte geniş anlam ve değer yüklemişler, Tanrıları “Kök Tengri” (Gök Tanrı) diye tanımlarken; “yağız yer” olarak nitelendirdikleri yeryüzünü de ‘Türklerin beşiği, yurdu’ diye ifade etmişlerdir. Yeraltı ise kötülük tanrısı Erlik ve onun yardımcı ruhlarının olduğu karanlığın simgesi olarak görülüyordu Türkler için “gök ve yer” kavramlarının ayrı bir yeri ve önemi olduğu, binlerce yıllık tarihi geçmişten günümüze kadar bu iki sözcükten yararlanılarak yüzlerce anlam ve değer yüklenen atasözü ve deyim oluşturulduğu görülmüştür. “Dağ ardında olsun da yer altında olmasın”: Bu atasözümüzde yer kavramı ile sembolik olarak Türk mitolojisinde yeraltı kötülük tanrısı erliğe atıfta bulunduğu düşünülebilir. “Tavuk bile su içerken göğe bakar”: Türk mitolojisinde Gök Tanrı göklerde dir. Gök Tanrı tüm canlıları ve yaşamı yaratandır. Atasözünde; başa gelen her türlü terslikte Tanrıya yalvarma eyleminin göğe bakıp Tanrıya yüzünü dönme ve çare isteme ile birlikte Tanrının büyüklüğünden ve çare göndereceğinden şüphe etmemenin göstergesi olarak yüzünü göğe dönme sembolizminin aktarıldığı düşünülmektedir. Bu örnekler çoğaltılabilir; “Gökten yere yağar, yerden göğe değil”, “Gökten ne yağdı da yer kabul etmedi”, “Gök ağlamayınca yer gülmez”, “Kavak uzaya uzaya göğe ermez”, “Mazlumun ahu yerde kalmaz (yeri göğü inletir), “Deveye 'inişi mi seversin, yokuşu mu?' demişler; 'düz yere mi (düze kıran mı) girdi”, “İnsan çeşit çeşit (soy-soy), yer damar damar”, “Üstü varsa altı da vardır yerin” atasözlerinde “gökten yere”, “gökten yağma”, “göğün ağlaması”, “göğe erme”, “yerin göğün inlemesi”, “yere girme”, “yer damar damar”, “yerin altı” gibi ifadeler Türk mitolojisi kavramlarından dir.

Yapılan incelemede içinde ‘gök’ kavramının bulunduğu 24 atasözünde, 21’inde *mecaz* anlam, 13’ünde *benzetme*, 5’inde *benzetme* ve *temel* anlam, 9’unda hem *benzetme* hem *mecaz* anlam, kullanıldığı tespit edilmiştir.

İçinde ‘yer’ kavramının bulunduğu 136 atasözünde, 103’ünde *mecaz* anlam, 37’sinde *benzetme*, 28’inde *temel* anlam, 16’sında hem *benzetme* hem *mecaz* anlam, 8’inde ise *mecaz* ve *temel* anlamın birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir.

İncelenen atasözlerinde en fazla *mecaz* anlama yer verilmiştir. Bu sebeple *mecaz* anlamın atasözlerinin oluşumunda önemli bir yeri olduğu görülmektedir. *Benzetme* anlamın bulunduğu atasözlerinde temel anlamdan tam anlamıyla uzaklaşmamaktadır. Bazı atasözlerinde aynı anda hem *benzetme* hem *mecaz* anlam yer alabilmektedir. İncelenen atasözlerinde en az *temel* anlam yer almıştır.

Duvarcı (2011) atasözü ve deyimlerde “Yel ve Sel” kavramlarının anlamlandırılması üzerine, Türkben (2015) “Gök” kavramının anlamsal yolculuğu üzerine, Şen (2007) Eski Türkçede gök ile yerin adlandırılışında renklere dayalı deyim aktarmalarından yararlanma ve 'kara' sözcüğünün kökeni üzerine çalışmalar yapmışlardır. Elpe (2018) çalışmasında Türk inanç ve sanatında gök cisimlerini incelemiş, Kıyak (2010) Türk kültüründe gök ile ilgili inanışlar konusunu, Yolcu (2014). Türk mitolojisinde gök-yer dikotomisi konusunu, Emeç (2019). Uygur Türklerinde gök ve gök cisimleriyle ilgili efsaneleri konusunu incelemişlerdir. ‘Gök, yer, yel, sel ve kara’ kavramları üzerine yapılan bu çalışmalarda kavramların Türk kültürü, Türk mitolojisi ve Türkçe ile ilgili sonuç ve değerlendirmeleri bu çalışmanın sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Başgöz ve Toçoğlu (2006) çalışmasında, değerlerin atasözleri aracılığıyla verilebileceğini, aynı zamanda, değerlerin öğretiminde atasözlerinden yararlanılması hem öğrencinin söz varlığının zenginleşmesine hem de kültüre ait öğelerle değer eğitime destek olunmasına

katkı getirebileceğini belirtmiştir. Gözaydın (1998) araştırmasında Türk Dünyasının atasözleri ve kalıplaşmış söz yönünden engin bir hazineye sahip olduğunu tespit etmiştir. Söz konusu araştırmalarda varılan sonuçlar da bu çalışmanın tespitleriyle örtüşmektedir. Çolak (2010) yerle ilgili bazı atasözleri ve deyimlerin mitolojik bağlantısını incelediği çalışmasında 'yer ile gök' kavramının Orhun Kitabelerinde yer aldığını, 'yer ve gök' kavramları ile ilgili atasözleri ve deyimlerin Türk mitolojisindeki 'yer gök' kavramlarının yer aldığı anlatılardan kaynaklandığı sonucuna varması bu çalışmanın tespitleriyle örtüşmektedir.

Son olarak; içinde 'gök ve yer' kavramı geçen atasözlerinde *mecaz* anlamının çok fazla kullanımı bireylerde anlamada zorluk kaygısı oluşturabilir. Ancak *mecaz* anlamların çok fazla olması aslında bu özlü sözlere anlam zenginliği ve anlatım gücü katmaktadır. Ayrıca atasözleri bireylerin, Türkçenin ifade zenginliğini sezerek onların millî dil bilinci kazanmalarını da sağlar. Buradan hareketle çalışmamızla ilgili olarak şu önerilerde bulunulabilir:

- Gök ve yer kavramları gibi Türk kültürü ve Türk mitolojisinde yer etmiş kavramların, atasözleri, deyimler ve kalıplaşmış sözler içindeki yerlerinin araştırılmasının; atasözlerinin anlam katmanlarına dair yapılacak çözümlemelerde Türk kültürü ve izlerini incelemenin, Türkçenin anlatım zenginliğine ve alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.
- Öğrencilerin Türkçenin anlatım zenginliğini fark edebilmesini sağlamak amacıyla, Türk kültürü ve Türk mitolojisinde yer etmiş kavramlardan oluşan atasözlerinin, Türkçe ders kitabı metinleri ile diğer materyallerde daha fazla işlenmesi faydalı olacaktır.

Araştırmamızın; Türk dilinin ve kültürünün atasözleri yönünden zenginliğinin fark edilmesine, Türk kültürünün bir parçası olan atasözlerinin anlam derinliğine, ifadelerde etkinlik, akıcılık ve anlam genişliği ile milli dil bilincinin artmasına, atasözlerinin her alanda daha sık kullanımına ve bu doğrultuda yapılacak çalışmaların artmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acaroğlu, T. (1992). *Türk Atasözleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aksan, D. (1998), *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) III*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bayazıt Ş. (1969). *Türk Atasözleri*. Yazıcıoğlu Matbaası.
- Başgöz İ. (1993). Atasözlerinde İmaj Mesaj ve Sosyal Değişim. *Journal of Folklore Research*, 30, 127-142.
- Başgöz, İ. ve Toçoğlu, N. T. (2006). Atasözleri Hakkında Atasözleri Ya da Atasözlerinin Toplumsal Anlamı. *Millî Folklor*, 9(70), 85-91.
- Bilgin M. (2002). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Bulut, M. (2013). Türkçe Eğitimi ve Öğretiminde Dil ve Kültür Aktarımı Aracı Olarak Atasözleri ve Deyimlerin Önemi. *Electronic Turkish studies*, 8 (13).
- Çolak, F. (2010). Yerle İlgili Bazı Atasözleri ve Deyimlerin Mitolojik Bağlantısı. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (28), 171-181.
- Çotuksöken Y. (1992a). *Atasözlerimiz*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Çotuksöken Y. (1992b). *Deyimlerimiz*. İstanbul: Özgül Yayınları.

- Duvarcı, A. (2011). Atasözü ve Deyimlerde Yel ve Sel Kavramlarının Anlamlandırılması. *Gazi Türkiyat*, 231-238
- Ergin, M. (2019). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Elpe, E. (2018). Türk İnanç ve Sanatında Gök Cisimleri. *Kesit Akademi Dergisi*, 17, 109-130.
- Emeç, G. (2019). Uygur Türklerinde Gök ve Gök Cisimleriyle İlgili Efsanelerin İncelenmesi, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 13, 87-100.
- Erdoğan, S. (2021). *Türk Atasözleri*. İstanbul: Türk Aydınları Vakfı Yayınları.
- Ergin M. (2009). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yay. 42. Baskı.
- Ergin M. (1985). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gözyayın, N. (1998). Türk Dünyasının Atasözleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (6).
- Gözler F. (1982). *Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- İçel, H. (2009). Türkçede Atasözü -Deyim İlişkisi. *Türk Dili*, 687, 205- 212.
- Karahan, L. (1999). *Türkçenin Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kıyak, A. (2010). Türk Kültüründe Gök ile İlgili İnanışlar. *Hikmet Yurdu*, 3(3), 211-222.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*. TDK Yayınları.
- Köken, M. (2022). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Karakarga Yayınları.
- Oy, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parlatır, İ. (2010). *Atasözleri*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Sinan, A.T. (2001). *Türkçenin Deyim Varlığı*. Malatya: Kubbealti.
- Sarıtaş, S. (2012). Türk Kültüründe Yüzle İlgili Deyim ve Atasözleri Üzerine Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 175-181
- Şen, S. (2007). Eski Türkçede Gök ile Yerin Adlandırılışında Renklere Dayalı Deyim Aktarmalarından Yararlanma ve 'Kara' Sözcüğünün Kökeni Üzerine. *İlmi Araştırmalar*, 24, 129-136
- Taylor, A. (1962). *The Proverb And An Index To The Proverb*. Hatboro, Pa. Folklore Associates
- Taylor, A. (1985) *The Proverb And An Index To "The Proverb", With An Introduction And Bibliography By Wolfgang Mieder*. Bern: Peter Lang.
- Tülbentçi, F. F. (1963). *Türk Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.
- Türkben, T. (2015). Anlam Bilim Açısından Geçmişten Günümüze Kadar "Gök" Kavramının Anlamsal Yolculuğu. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5, 265-272.
- Türkhan, E.A. (2010). *Konuşan Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yurtbaşı, M. (1994). *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*. Ankara: Özdemir Yayıncılık.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Yolcu, M. A. (2014). Babasız Gebelik Mitleri Bağlamında Türk Mitolojisinde Gök-Yer Dikotomisi ve Ana Tanrıça Kültürünün İzleri, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 70-92.